

10. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для разбора древних актов. – С. 375-379.
 11. Там само. – С. 530-533; 721-722.
 12. Сеник С. Українська церква в добу Хмельницького. – С. 18.

*Іванова Л.
 (м. Київ)*

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 30–50-Х РР. ХІХ СТ.: ВЗАЄМОВПЛИВИ ТА ПРОТИСТОЯННЯ

Національно-визвольний рух українського й польського народів у ХІХ ст. значною мірою проходив у межах Російської імперії. Відповідно, це стало однією зі спільних рис визвольних змагань обох народів, бо спільним ворогом для них було царське самодержавство. Через те в практичних діях обох визвольних рухів спостерігаємо певні зв'язки та взаємодії.

Не зважаючи на те, що ці два визвольні рухи в першій половині ХІХ ст. розвивались одночасно й на одній території, потрібно відзначити, що за своєю силою і організованістю вони були різними. Польський був більше сформований, потужніший, ідеологічно підготовлений, аніж український, який лише започатковувався. Польський національно-визвольний рух часто набирив форм збройного повстання, а український – національно-культурного відродження.

У своїй боротьбі польські патріоти спиралися на історичне право існування своєї держави. Українські суспільно-політичні діячі, з огляду на історичні обставини, для доказів своїх етнополітичних прав змушені були звертатися до історико-лінгвістичних фактів [1] апелювати до традицій часів Гетьманщини.

У першій половині ХІХ ст. відбувалося теоретичне формування поглядів українських і польських громадських та політичних діячів, складалося їхнє розуміння такої історичної категорії, як нації та взаємин у суспільстві на різних етапах його розвитку тощо. Так, на противагу старому баченню місця народних мас у соціумі, утверджується думка про рівноправність селянства зі шляхетством – у громадському й національному житті. Відбувалося психологічне подолання станових бар'єрів, запроваджувалося розуміння ширшої етнічної спільності, яка об'єднувала різні станові групи [2]. В українському середовищі цей процес (на відміну від польського) відбувався більш швидкими темпами. Українські літератори, історики, суспільно-політичні діячі прогресивного спрямування вже в 30–40-х рр. ХІХ ст. заявили про свою беззаперечну історичну, генетичну, психологічну, національну єдність та рівність із українським селянством. Необхідно відзначити, що визнання кріпосного селянства частиною нації та всіх його громадянських прав не було властивим для феодального суспільства ХVІІІ ст. Лише в епоху утвердження капіталістичного ладу воно набуває першочергового значення, стає необхідною умовою переходу до модерної нації.

Польському шляхетству, яке відзначалося революційністю, цілеспрямованістю у своїй боротьбі, доводилось із великими труднощами долати свій становий світогляд та психологію. Для більшості з його представників це залишалось недосяжним, і феодальний

світогляд шляхетського визвольного руху превалював над національними інтересами (що згодом і зумовило поразку польських патріотів у їхній відчайдушній боротьбі).

Проте еволюція поглядів ідеологів польського визвольного руху на селянство та пов'язане з цим питання складу й структури націй хоча й повільно, але відбувалася. Своє відображення вона знайшла в соціальній програмі повстанців 1830–1831 рр. головні політичні угруповання шляхетського руху – консерватори, конституціоналісти, патріоти-демократи – сходилися на тому, що необхідно змінити соціальне та економічне становище селян. Передбачалося надати селянам особисту свободу (аристократія), обмежити панщину (аристократія, калишани), встановити оброк (калишани), звільнити селян без землі або із землею і з виконанням оброку (патріоти). У 1831 р. на сторінках газети «Нова Польська» на селянство вже дивилися «як на основну масу нації». Було запропоновано зацікавити селян ідеями свободи, щоб потім залучити їх до визвольної армії. Водночас публіцист М. Мохнавецький закликав шляхетство скликати національні збори, які б «представляли всю націю, в тому числі простий народ, що становить більшу частину нації» [3].

Та розуміючи необхідність участі селян у визвольній боротьбі, ідеологи польського національно-визвольного руху не змогли подолати усталених уявлень про форми суспільного й державного устрою, особливо в питаннях політичного становища непольських народів колишньої Речі Посполитої в майбутній, відродженій Польщі. по суті не відрізнялись погляди трьох основних польських політичних угруповань (аристократії, конституціоналістів, патріотів-демократів) щодо ставлення до східних кордонів. Вони одностайно висловлювали претензії на українські, білоруські, литовські землі, що входили до складу Польщі до 1772 р. Думки українського, як до речі, і білоруського чи литовського народів польське шляхетство не цікавили. Взагалі прагнення інтелігенції цих народів відродити їхню культуру та літературну мову польська шляхта й аристократія вважали «непотрібними забаганками» (які частково можна задовольнити), а питання про політичну самостійність вони розглядали як «дику фантазію» гарячих голів [4].

Ця позиція розходила з просвітительськими ідеалами, під знаменами яких вони піднімалися на боротьбу – ідеалами рівності й свободи кожної людини та кожного народу. Ці ідеали вони застосовували лише до свого народу. Тож і знамените гасло «За вашу і нашу свободу», висунуте в січні 1831 р., втрачало свій зміст, коли мова заходила про українців, білорусів чи литовців. усі польські організації – «Союз косиньорів» на Волині, «Патріотичне товариство» на Поділлі, «калишани», консервативне угруповання, що діяли на Правобережній Україні, вважали участь українського населення в боротьбі польських патріотів само собою зрозумілим. Потреби цього населення, що було колись підданим Речі Посполитої, зводилося, на їхню думку, до визнання рівності віросповідання, тобто, терпимості до православної віри, до якої належала більшість жителів Правобережжя [5]. Що ж до аграрних потреб українського населення, то і конституціоналісти («калишани»), і демократи (Патріотичне товариство), на чолі з І. Лелевелем, стояли на принципах ліквідації феодалного права на хлібороба, запровадження оброку, звільнення кріпака без землі.

Але польські поміщики Правобережжя не поспішали йти на ці поступки й обіцяли українському селянинові в нагороду за його участь у польському повстанні лише «батьківське піклування й незначні полегшення» [6]. Намагання повстанського уряду залучити селян до боротьби шляхом створення міжстанових адміністративних одиниць – «дозорів», – призначених для вирішення конфліктів між селянами й поміщиками, не принесло бажаних наслідків [7]. Поміщики на Правобережній Україні, як і на традиційних

польських землях, категорично виступили проти найменших обмежень феодальних привілеїв. З іншого боку, українське населення залишилося байдужим до найпалкіших закликів керівників польського повстання демократичного спрямування, таких як полковник Квітковський, генерал Я. Сксинецький, І. Лелевель та ін., піднятися на визвольну боротьбу проти царизму за незалежність Польської держави.

Лише один приклад про участь українських селян Гайсинського повіту в загонах Славицького, наведений в «Історико-соціальних дослідженнях» (М., 1970), не є типовим і не може змінити загальної картини негативного ставлення українських селян до польського повстання 1830–1831 рр.

Більше того, в історії повстання 1830–1831 рр. зафіксовано масові антипоміщицькі, а саме антипольські, виступи селян Поділля, Волині й Поліссі, які переросли в антипольські рухи [8].

Поразка польського повстання 1830–1831 рр. змусила прогресивних представників польської суспільності переосмислити досвід своєї боротьби, зрозуміти глибинні причини її невдачі. Передусім зрозуміли, що їхньою помилкою було заперечення самотності українського народу, який вони вважали лише відгалуженням польського народу, його діалектним різновидом. На протигагу польській патріотичній аристократії, прогресивні демократичні діячі прийшли до висновку, що невизнання ними українського та білоруського народів як окремих самостійних етносів було однією з причин невдач у їхній боротьбі.

У 1832 р. вперше в польській політичній публіцистиці Тадеуш Кремповецький назвав козацько-селянських ватажків народних повстань на Україні П. Бута (Павлюка) і С. Наливайка «новими спартаками» і визнав, що український народ заявив про своє прагнення до визволення від польських панів такими видатними іменами народних провідників, як імена Гонти й Залізняка [9]. Це було досить знаменно, бо до цього часу народних ватажків повстань на Україні, спрямованих проти польсько-шляхетського панування в краю, називали тільки «розбійниками» і «зłodіями». Подіям 1768 р. присвятив наприкінці 30-х рр. XIX ст. свій роман «Вернигора» учасник польського повстання М. Чайковський. Зі сторінок роману автор, описуючи криваву драму Коліївщини, закликав співвітчизників до польсько-українського єднання [10].

Більше того, одна з польських еміграційних гмін (товариств) в Англії прийняла назву «Умань», у пам'ять про трагедію польської шляхти, коли українські повстанці вирізали в Умані у 1768 р. багатьох поляків. Така назва, на думку керівників цієї гміни, повинна була нагадати полякам про необхідність союзу з українським народом у майбутньому. Її ініціатори заявляли, що історичні кривди українців із боку поляків тепер зобов'язують останніх працювати в напрямі встановлення співдружності між цими двома народами, щоб остаточно змити ненависть українців до поляків і тим самим зітерти з пам'яті криваві спогади [11].

У середині 30-х рр. польські демократи Ш. Конарський, С. Гошинський, Ф. Смолка, Л. Лукашевич та інші засновують в Україні таємні товариства: «Союз польського народу» (Поділля, Волинь), «Віра, надія і любов» (Волинь), «Демократичне товариство» (Одеса), різні студентські групи в Києві. Ці таємні організації мали на меті підняти український народ разом із польським на боротьбу за соціальне та політичне визволення. Перспективи майбутньої боротьби Ш. Конарський окреслив таким чином: «Зокрема, ми, поляки, повинні насамперед скинути чужоземне ярмо, відбити зовнішніх ворогів, розтоптати шляхетські привілеї, усунути релігійні забобони, одним словом знищити зовнішнє й внутрішнє

гноблення простого народу для того, щоб влаштувати нашу вітчизну згідно з принципами релігійної, політичної і соціальної рівності» [12].

«Союз польського народу» розробив навіть певну національну програму «люди усіх націй» (читаємо в § 28) – суть брати між собою. Тому всі люди і всі народи... зобов'язані подати один одному взаємну допомогу у здобутті та захисті загальної свободи» [13]. Далі зазначалось, що народ, який прагне поневолити інші народи, є «ворогом усіх народів», усього людства. Діячі «Союзу» закликали готуватися до повстання, передусім за відродження польської держави та встановлення на її території справедливого суспільства, закликали співвітчизників відкинути національну обмеженість. Ці ж принципи діяльності проголошували й інші польські таємні організації – «Віра, надія і любов», «Демократичне товариство», група київських студентів на чолі з Боровським (пізніше Гордоном), жіноча таємна організація на Волині (Фелінська).

Згодом – у 1836 р. – керівник «Союзу» Ш. Конарський установив із ними тісний зв'язок для утворення одного керівного центру, щоб спільними зусиллями готувати нове визвольне повстання та проводити просвітницьку, ідеологічну роботу на правобережних українських землях. З цією метою Ш. Конарський і його соратники створили обводові та міські збори в містах Волинської та Подільської губерній. Члени товариств велике значення надавали своїй роботі не тільки серед українського селянства, а й серед поміщиків та шляхти [14]. Останніх вони розглядали як рушійну силу визвольної боротьби й тому вважали за необхідне приділяти увагу моральному вихованню шляхти [15].

Разом із тим для польських демократів і патріотів був властивий месіанський погляд на польську націю [16]. Тож, виходячи з цього погляду, подальшу історичну долю українських земель вони уявляли тільки в складі майбутньої демократичної Польщі. Приєднання до Польщі колишніх її східних «провінцій» вони вважали незаперечним фактом, а участь українського народу в боротьбі за польські національні інтереси розглядали як справу природну, зрозумілу.

Вирішення національних суперечностей на Правобережній Україні, за переконанням Ш. Конарського, Мошковського, Родзевича та інших, пов'язувалось із проведенням аграрних реформ. Звичайно, розуміння соціальних потреб українського селянина виводило учасників польського руху не лише за межі попередніх шляхетсько-станових уявлень, за межі стереотипу класового мислення, але й повною мірою за межі національної обмеженості й було важливим кроком до налагодження політичних взаємин польського та українського народів. Проте в 30-і рр. польські патріотичні сили не з'єдналися з українським національно-визвольним рухом, зокрема із соціальним рухом українського селянства. Шляхетсько-аристократичний склад польських визвольних сил органічно не міг сприймати українських селян, своїх кріпаків, як рівних собі громадян і партнерів по боротьбі. Та й селяни-кріпаки, що добре знали, як гуляє панська нагайка по їхній спині, не могли вірити словам своїх панів про рівність.

До того ж потрібно додати, що польські таємні організації не встигли засіяти в маси селянства зерна своїх соціальних ідей через коротку тривалість своєї діяльності. Так, уже в 1838 р. було викрито царськими жандармами «Союз польського народу на Україні». Його керівника Ш. Конарського військовий суд у Вільно (де його було заарештовано) засудив до смертної кари. Інших членів товариства – 7 осіб – було відправлено на каторгу, 40 – на військову службу, 38 – у заслання. Така ж доля спіткала й інші польські таємні організації – «Демократичне товариство» в Одесі й гурток київських студентів (16 чол.). Згодом під

репресії потрапили майже всі студенти-поляки Київського університету, яких була більшість, що призвело до закриття останнього в 1839 р. на цілий рік [17].

Хоча польські таємні організації в Україні зазнали розгрому, вони мали значний вплив на формування нового світогляду польської та української суспільності щодо національно-визвольної проблеми.

Взагалі звернення польських прогресивних діячів до українського питання призвело до помітних змін у поглядах певної частини польської шляхти Правобережної України. Серед освіченої польської громади пробуджується значний інтерес до українського народу, до його історії, побуту, культури. Деякі представники польської інтелігенції починають писати про несправедливість історичної долі українського народу. Проте подібне усвідомлення цього факту не заважало польським публіцистам і суспільним діячам відстоювати стару позицію, що Україна, або як вони писали тоді – Русь, мусила обов'язково з'єднати свою долю в майбутньому з Польщею.

Крім цього, польські політики, прагнучи завоювати симпатії українського народу й залучити його до спільної боротьби за незалежну Польщу, створили різні версії української ідентичності. Спільною рисою цих концепцій була антиімперська, антиросійська спрямованість [18]. У 30–40-і роки інтерес частини польського суспільства на Правобережній Україні до українського народу вилився у своєрідні форми суспільного й літературного життя польської шляхти, що спричинило появу так званого українофільства в польському середовищі. Після розгрому польського визвольного руху в 30-х рр., як пише у своїх спогадах Т. Бобровський, коли загинули відважні представники визвольної боротьби, скептицизм і зневіра охопила інших. Розчарована й зневірена в переможності боротьби, шляхта відійшла від політичної діяльності.

Тепер вона представляла «сіре, боягузливе та егоїстичне тло». Виявом протесту проти тодішніх порядків у краї були лише «галасливі, частіше за все негідні витівки» молоді. Це розгульне життя, пияцтво, підробка під народні традиції, вживання в розмові українських слів, пісень, приказок, а також переодягнення в селянський одяг охопило значне коло польської шляхти на Правобережній Україні й отримало назву «балагульщина». Центром «балагульщини» став Бердичів та його ярмарки [19].

З іншого боку, прилаштування польського панства до українського оточення й стилю життя [20] приводить частину польської шляхти до козакофільства – оспівування відваги українських козаків, ідеалізації козацького життя тощо. Мода була настільки сильною, що захопила найбільш стійких, із цього погляду, польських панянок, які також стали наряджатися в одяг козачок-українок. Більше того, деякі польські магнати, захопившись ідеєю української козацької нації, почали мріяти про створення особливої козацької держави, куди ввійшли б також і землі російських козаків із Дону та Уралу. Польський магнат М. Чайковський після розгрому повстання 1830–1831 рр. створив в еміграції – у Туреччині – із залишків розгромлених польських повстанських загонів подібність козацької Січі [21]. М. Чайковський проповідував ідею воскресіння Запорозької Січі й старої козацької України. На думку польського магната, це справа є не локальною, а європейською і навіть світовою.

«Балагульство» та козакофільство пробуджували інтерес до історії України, ставили злободенні питання про соціальне та національно-політичне життя корінного населення Правобережжя на порядок денний. Ці дві течії привели до появи групи польських істориків, письменників та публіцистів, які звернулися до української тематики й відображали у своїх

творах життя українського селянства, його минуле, побут, культуру, ідеалізуючи часи козаччини. Із цих польських літераторів виросла видатна плеяда діячів культури, що залишила помітний слід у польській літературі ХІХ ст. До неї належать, починаючи з А. Мальчевського (1793–1826 рр.) поети і прозаїки та званої «української школи»: Б. Зеленський, Ю. Крашевський, М. Чайковський, М. Грабовський, Т. Паддура, Т. Єжи [22], історики Е. Руліковський, Ю. Стецький, М. Грабовський, Г. Осевський, А. Новосельський, І. Коперницький, Й. Третяк [23]. Характерно, що деякі з цих польських письменників навіть починають писати свої твори українською мовою (Паддура, Осташевський, Бонкович та інші). Також з'явилися композитори, фольклористи, філологи, археологи, які присвятили свою творчу діяльність українському народові.

Цікаво відзначити, що звернення польських письменників та істориків до української старовини виникало серед них ідеалізацію минулого, зокрема українського козацтва. У цьому вони вбачали, звичайно ж, прояв сили польської держави й тому оспівували тих польських магнатів, які інколи стояли на чолі козаків у боротьбі з Кримським ханством і Портою. Проте польські козакофіли не любили згадувати й досліджувати сюжети боротьби тих же козаків із польсько-шляхетським пануванням в Україні, обходили проблеми визвольної боротьби українського народу, його численні війни проти Речі Посполитої і проти національного гноблення польської шляхти.

Наприкінці 40-х років «балагульство» і козакофільство поступилися місцем новій течії, яка поширилась серед польської громадськості на Правобережній Україні та в Галичині – хлопоманству.

Разом із тим необхідно вказати на існування в 30–40-х рр. ХІХ ст. ще одного цікавого явища – діаметрально протилежного польському українофільству – українського полонофільства. Воно зародилось передусім серед українців Галичини й до певної міри знайшло відгуки на Правобережжі. Ідейними витокami цієї течії для частини української інтелігенції були публіцистичні твори польських просвітників, демократів (та агітаційна діяльність останніх), у яких порушувались актуальні проблеми суспільного життя – національна рівність, свобода й державні незалежність. Захоплені відчайдушною боротьбою польських патріотів, українці в Галичині в 30-х рр. підтримали польський національно-визвольний рух. Українські полонофіли поклали надію на соціальне та політично-національне визволення українців за допомогою польського руху [24]. Внаслідок такої політичної орієнтації вони стали провідниками ідей триєдиної історичної Польщі, до якої повинні прагнути українці, білоруси, литовці, ідеї про здобуття незалежності України в суспільній боротьбі з Польщею та в складі оновленої Речі Посполитої [25].

Проте полонофільство в українському середовищі не перетворилось у панівне суспільне явище, було лише епізодом в українському житті. Воно зникло наприкінці 40-х років. Причиною короткоплинності цієї течії в часі була незмінність позиції більшості польської шляхти в Галичині, яка спрямовувала свою діяльність на полонізацію українського корінного населення, на ігнорування його самотності. Закликаючи український народ до визвольної боротьби в 1848–1849 рр. польське шляхетство розглядало українське населення Правобережної України та Галичини як відгалуження польської нації. З цього погляду показовими є слова А. Міцкевича: «Мазур, литовець, жид і українець повинні передусім себе почувати поляками».

Консерватизм поглядів польської більшості з національного питання зумовлений життєвістю феодального світогляду, який позбавляв права українців та білорусів на

створення власної держави та на незалежний етносоціальний розвиток. Все це знову відштовхнуло український народ і прихильників полонофільства від єднання з польським визвольним рухом.

Під час революції 1848 р., яка охопила всю Європу й підняла на новий рівень польський рух, звернення польських демократів у численних листівках та відозвах до українського населення Києва, Гусятина, Житомира, Проскурова, Старокостянтинова, Летичева повстали проти царського уряду за політичну незалежність Польщі [26] та України в її складі знову не дали бажаних наслідків. Селянство відповіло виступами проти польських поміщиків, які мали суто соціальний характер. Українська інтелігенція, викладачі навчальних закладів, студентство лише морально підтримали сам факт революційних та визвольних подій у Європі, залишившись практично байдужими до закликів польських патріотів [27].

Поряд із полонофільством у Галичині та в Україні виросла нова течія польського українофільства – хлопоманство, що виникло під впливом ідей Ш. Конарського, Гордона – голови київського студентського гуртка, товариства «Віра, надія і любов». Хлопомани за свою прихильність до українського народу, до соціальних реформ і демократизацію суспільства отримали назву «пуристи». Центром цієї течії стає Київський університет.

У 50-і – на початку 60-х рр. хлопоманство набуло свого найвищого розквіту: воно охопило значну частину польської шляхти Правобережної України, а також молодь українського й російського походження. Хлопоманство проявлялося через носіння селянського одягу, через схильність до способу життя, близького до народного, або через інтерес до українських коренів у нащадків полонізованої української шляхти.

У 50-і рр. київські студенти, переважно польської національності, утворили так зване товариство пуристів на чолі зі студентом Фортунатом Новицьким [28]. Члени товариства рішуче виступили проти розгульного способу життя шляхетської молоді, проти польського аристократизму та його французоманії. Догматами пуристів стає відповідальне ставлення до науки, високі філософські ідеали та ін. До пуристів належала частина польської молоді за походженням із шляхетських сімей, що жили в Україні, які були настроєні більш демократично, ніж так звані короняжі, тобто вихідці з коронних – внутрішніх польських земель. Цікаво відзначити, що серед цих пуристів, була значна частина – близько третини – не католиків, а студентів православного та іудейського віросповідання, за походженням українців, росіян та євреїв [29].

Діяльність пуристів викликала незадоволення іншої частини польського студентства (та суспільства), яке було об'єднане в земляцтва (гміни), і становило корпоративні нелегальні об'єднання молоді. На 1854–1860 рр. в Київському університеті існувало вже 5 гмін, серед яких так звана українська гміна, до якої входили поляки з Київщини, числом 400 осіб [30]. Більша частина їх здебільшого не визнавала закликів пуристів, трималася своїх старих поглядів і з презирством називала прихильників українства «галушниками» (kluskozercamy).

Пуристи випускали свій рукописний журнал, де висміювали шляхетські звичаї своїх товаришів, уміщували сатиричні пісеньки відомих студентських поетів – Тадеуша Комара й Владислава Магера. Одна з таких пісень закликала молодь скинути із себе багатий панський одяг й одягнути просту свиту українського мужика, бо це одяг тяжкої праці, одяг народу [31]. В іншій пісні Магера висміяв польську шляхту Правобережної України, яка вимагала від царського уряду приєднати цю частину України (адміністративно) до Царства Польського,

підкреслюючи цим, що Правобережжя – повинно належати майбутній Польщі. «Шляхтич піклується про волю, – співається в цій пісні – вже готовий вважати людиною свого холопа, хотів написати – «один стан», але написав: «Я тут пан»» [32]. Як бачимо, пуристи-хлопомани 50-х рр. пішли далі своїх попередників – діячів таємних польських організацій, козакофілів і балагурів – у розумінні національного питання щодо українського населення та його соціальних і політичних потреб.

У середині 50-х рр. виходять такі журнали пуристів як «Публіцист» (А. Міодушевський), «Плебей» (В. Антонович, Т. Рильський), де на перше місце ставилися питання, важливі для української та польської суспільності [33].

У 1858 р. в Києві було утворено нелегальну організацію «Тройницький союз» [34]. Назва ця походила від того, що до складу союзу ввійшли гміни трьох губерній Правобережної України (колишніх воєводств Речі Посполитої) – Київської, Волинської, Подільської [35].

До неї спочатку належали й пуристи, яких із презирством називали в польському суспільстві хлопоманами, відщепенцями від польської національності. До числа цих «відщепенців» належали В. Антонович, Т. Рильський, П. Свенцицький, Загурський, Роле, В. Василевський, Б. Познанський, Пржеднельський та інші [36]. Вони проявляли ширший інтерес до історії та життя українського народу. Це знайшло своє виявлення в етнографічних поїздках до місць Запорозької Січі (1859–1860 рр.). Серед учасників поїздок були В. Антонович, О. Хойновський, Т. Рильський, В. Козловський, Л. Сирочинський, В. Василевський, В. Винярський, Я. Загорський, В. Далькевич. Деякі з них намагалися вести агітацію серед селян (В. Моргулець), інші здебільше знайомились із побутом народу, записували пісні, оповіді, потім писали реферати й читали їх у своїх гуртках [37]. Дехто організував школу для хлопчиків-козачків, які служили у багатих студентів-шляхтичів [38].

Діяльність цих польських хлопоманів-українофілів викликала різке нарікання серед польського панства й багатой шляхти. Вони були незадоволені, що частина їхньої молоді звернула свій погляд до українського народу, відходила від польських патріотичних справ.

Як же розглядали майбутнє України польські хлопомани? У цьому плані показовим є свідчення одного з керівників польського визвольного руху Оскара Авейде. Він згадував, що для пуристів-хлопоманів суспільним ідеалом була «якщо не самобутня Україна, то, в усякому разі, вдосконалена внутрішня її автономія» [39]. Методи досягнення цієї мети бачились пуристам зовсім не революційними. Вони «обмежувались тільки всебічним піднесенням простого народу, вдосконаленням місцевого руського діалекту, оживленням старих козацько-гетьманських пам'яток і т.д.» [40]. Аналогічний світогляд мали і представники деяких українських гуртків пізніших часів, із якими хлопомани почали співпрацювати.

Необхідно відзначити, що документи свідчать про певні спроби українського студентства налагодити контакти з польським таємними гуртками та організаціями в 1858–1859 рр. Учасники Харківсько-Київського таємного товариства Я. Бекман, М. Муравський, П. Єфименко, П. Завадський, Н. Левченко, як вказують матеріали слідства, разом з іншими студентами-українцями доклали чималих зусиль, щоб «зблизитися із студентами поляками і знищити в останніх ненависть і відчуженість від російських (тобто українських – Л. І.), яка так помітна у Київському університеті» [41]. На слідстві В. Португалов розповів, що члени його гуртка «з цією метою збирались по

неділях, запрошуючи у свої зібрання студентів-поляків, котрим поговір приписав першість поміж своїми». Теми розмов та дискусій залишалися невідомими. Можна лише здогадуватись, про що йшла мова на недільних зібраннях. Про спробу співпраці з польською студентською молоддю свідчили також М. Муравський і Л. Зеленський. проте задумане ними «таке зближення не вдалось і зібрання уже не відбувались» [42]. Ідея зближення польських та українських організацій зазнала поразки.

Політичні дискусії з питань історичної долі України та її майбутнього, участі місцевого населення в польському національно-визвольному русі проходили й у середовищі польських гмін та організацій. Вони спричинили до виходу з Тройницького союзу частини його членів, на чолі з В. Антоновичем, й утворення нового гуртка хлопманів-українофілів [43]. Їхня діяльність була тепер тісно пов'язана з діяльністю гуртків української та російської молоді, в Київському університеті. Саме тоді й виникла Київська громада, яка відкрила нову сторінку в українському національно-визвольному русі й відіграла велику роль протягом другої половини XIX ст. у формуванні суспільної думки.

У 1861 р. завершилося злиття польських хлопманів В. Антоновича з українським визвольним рухом, який уособлювали Київська громада та гуртки українських хлопманів. Проте лише невелика частина польських пуристів на початку 60-х рр. увійшла до складу українських гуртків. «Страх перед новою хмельниччиною, коліївщиною вбив польське українофільство», – пізніше згадував М. Драгоманов [44]. Більшість польських хлопманів повернулася до польських підпільних організацій, що було зумовлене наростанням соціального руху українського селянства та національно-визвольних тенденцій в Україні у цілому. Така ситуація загрожувала польському пануванню на українських землях і не відповідала претензіям польського шляхетства на «законне володіння» Правобережною Україною.

Таким чином, українофільство в польському середовищі на Правобережній Україні повністю зникає на початку 60-х років, поступаючись суто польському та українському визвольному рухові, що набирив швидкого темпу у своєму розгортанні. М. Драгоманов та І. Франко відзначали, що дві важливі історичні події – ліквідація кріпацтва 1861 р. і польське повстання 1863 р. – остаточно призвели до зникнення українофільства в польському русі.

Проте польське українофільство («балагульство», козакофільство, пуризм-хлопоманство) в еволюції суспільного світогляду не минуло безслідно для польської громадськості. Воно вплинуло на формування поглядів прогресивно настроєної польської молоді, особливо в розумінні місця простого народу у визвольній боротьбі, в усвідомленні національної самобутності корінного українського населення. Відбувалося поглиблення уявлень та усвідомлення політико-національної проблеми взагалі. Невипадково, коли знову постало питання про конкретну підготовку повстання в Україні, польські демократичні діячі знову свої погляди і надії звернули до українського народу. І звернулися вони до українського селянина з численними прокламаціями, писаними українською мовою, інколи навіть віршами. у яких закликали українців підтримати Польщу у визвольній боротьбі.

Разом із тим це явище не було марним і для українського народу. З одного боку, поляки-українофіли допомогли українському відродженню швидше подолати «культурницький регіоналізм» і задуматися над політичним буттям свого народу. З іншого боку, у протистоянні суто польському національному русі за відновлення «історичної

Польщі» відбувалась ідейна кристалізація українського національного руху та його політизація. Тож у цілому українофільство в польському середовищі будило українську суспільну думку, змушувало замислитися про історичну перспективу українського народу в загальноєвропейському визвольному русі, визначити шляхи розвитку українського визвольного руху.

Використана література:

1. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1930. – К., 1996. – С. 263.
2. Культура и общество в эпоху становления нации. Центральная и Юго-Восточная Европа в конце XVIII – 70-х годах XIX в. – М., 1974. – С. 23–24.
3. Мохнавецкий М. Политический катехизис // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. – М., 1956. – Т. 2. – С. 102.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 56.
5. Баженов Л.В. Политические течения в польском восстании 1831 г. на Правобережной Украине // Центральная и Юго-Восточная Европа в Новое время. – М., 1974. – С. 164.
6. Там само. – С. 163–164.
7. Воронков М.А. Традиции русско-польских революционных связей в восстании 1830–1931 гг. в королевстве Польском // Советское славяноведение. – 1981. – № 3. – С. 53–54.
8. Дьяков В.А. Об использовании социолого-статистических методов при изучении освободительного движения // Историко-социологические исследования. – М., 1970. – С. 22–160.
9. Kieniewicz S. Stosunki polsko-ukraini w latach 1820–1870. – Materiali. – Warszawa, 1965. – С. 138.
10. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 254–255.
11. Kieniewicz S. Op. cit. – S. 137.
12. Конарский Ш. Переходное состояние и окончание устройства общества // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. – Т. 2. – С. 412.
13. Цит. за: Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. – К., 1971. – С. 133.
14. Там само. – С. 151, 161.
15. Там само.
16. Микитина Н.П., Морозова О.П. Эволюция концепции нации в польской общественной мысли конца XVIII – первой трети XIX ст. // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М., 1981. – С. 293.
17. Сергієнко Г.Я. Вказ. праця. – С. 167–169. За підрахунками Г.Я.Сергієнка серед засуджених було 11 студентів Київського університету й 62 члени організацій із Волині, Подільської губернії та Київщини.
18. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX в. // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М., 1997. – С. 147.
19. Франко І.Я. Нові причини до історії польської суспільності на Україні в XIX ст. // Твори в 20-и томах. – Т. 19. – Львів. – С. 677–689.
20. Kieniewicz S. Op. cit. – S. 141.
21. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. – Т. 1. – С. 255.
22. Драгоманов М.П. Политические сочинения. – М., 1908. – Т. 1. – С. 75, 236; Франко І.Я. Нові причини... – С. 671.
23. Там само. – С. 76, 232.
24. Орхимович Ю. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки. – К., 19... – С. 41.
25. Там само. – С. 43.
26. Сергієнко Г.Я. Вказ. праця. – С. 263–266.
27. Грицак Я. Вказ. праця. – С. 50, 52.
28. Dubieski Marjan. Mlodzi polska w uniwersytecie Kijowskim. – Kijew, 1909. – С. 68–69; Tabis Jan. Polacy na uniwersytecie Kijowskim 1834–1863. – Krakow, 1974. – С. 80–81; Duninwasowicz K. Ukraina i ukraincy w powstaniu styczniowym. – Warszawa, 1963. – С. 2–3.
29. Центральний державний історичний архів Російської Федерації. – Ф. 707. – Оп. 261. – Спр. 4 – Арк. 9.
30. Tabis Jan. Вказ. праця. – С. 80.
31. Драгоманов М.П. До історії українських хлопоманів // Життя і слово. – 1895. – Кн. III. – С. 349.
32. Там само.
33. Tabis Jan. Вказ. праця. – С. 89–90.

34. Показания и записки Оскара Авейде. – М., 1961. – С. 277–278.
 35. Иванова Р.П. Украинско-польские революционные связи середины XIX в. // Вопросы истории. – 1971. – № 3.
 36. Tabis Jan. Вказ. праця. – С. 126–128.
 37. Там само.
 38. Познанский Б.С. Воспоминания. – М., 1913 – С. 28.
 39. Показания и записки Оскара Авейде. – С. 277 – 278.
 40. Там само. – С. 278.
 41. ДАРФ у Москві. – Ф. 109. – 1 експ. – Спр. 26 ч. 7 (2). – Арк. 134 зв.
 42. Там само. – арк. 134 – 134 зв.
 43. Показания и записки Оскара Авейде. – С. 133.
 44. Драгоманов М.П. Политические сочинения. – С. 259.

*Ведмідь Л.
(м. Київ)*

ПРОГРАМНІ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Прагнення народу до волі не можна знищити ніякими методами. А тим паче, коли таке прагнення передається з покоління в покоління протягом багатьох століть. Генетична пам'ять народу зберігає всі спроби і намагання покласти край пануванню поневолювачів на рідній землі. Щоб досягти поставленої мети – незалежної і самостійної держави – використовувалися як легальні, так і заборонені форми боротьби.

В Україні фактично весь час не припинявся рух опору існуючій системі. Кожному етапу національно-визвольної боротьби були притаманні свої форми прояву.

Взагалі висвітлення діяльності опозиції протягом другої половини ХХ століття в Україні не мала ніяких перспектив до початку 1990-х років. Лише з розпадом Радянського Союзу і утворенням незалежної України стало можливим досліджувати ті факти, які раніше замовчувалися чи свідомо фальсифікувалися. Історія виникнення та діяльності Української робітничо-селянської спілки – підпільної групи, що діяла в 1959–1961-му роках належить до «білих плям» історії даного періоду.

Проблемою дослідження постсталінського суспільства і зокрема опозиційного руху в Україні займалися Ю. Курносів, Г. Касьянов, Ю. Зайцев, А. Русначенко, О. Бажан та ін. Дослідники на основі архівних матеріалів, мемуарної та «самвидавчої» літератури, періодичних видань, особистих зустрічей та інтерв'ю з учасниками дисидентського руху намагалися показати шляхи формування опозиції в Україні та її витоки, дати періодизацію дисидентського руху, прослідкувати розвиток руху опору та механізм політичних репресій. У своїх наукових працях вони лише частково висвітлювали проблему діяльності Української робітничо-селянської спілки [1].

Метою даної статті є повна та детальна характеристика проекту програми УРСС та її діяльності, як нового етапу національно-визвольного руху, відмінного від діяльності ОУН–УПА та її послідовників, а також прагнення членів спілки здійснити демократичні перетворення у суспільному житті України.

Україну, в плані національної самосвідомості населення, можна умовно розділити на дві частини: на Східну і Західну. У першому регіоні національно-визвольна боротьба